

UDK: 27-184.4-243.45-277

Pregledni rad

Primljeno: lipanj 2013.

Darko TEPERT
Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu
Vlaška 38, HR – 10000 Zagreb
darko.tepert@ofm.hr

NEVJERA NARODA U DEUTERONOMISTIČKOJ POVIJESTI (2 KR 17,14)

Sažetak

U 2 Kr 17,14 govori se o nevjeri naroda u kontekstu pada Izraela pod asirsku vlast. Nakon uvodnog predstavljanja uporabe glagola vjerovati u deuteronomističkoj povijesti te predstavljanja povijesnih okolnosti na koje se izabrani tekst odnosi, gornji je redak smješten unutar opsežnoga teksta koji govori o uzrocima propasti Izraela, ali i Jude, a koji je podijeljen na dva glavna dijela: kasniji, 17,7-18, te raniji 17,21-23. Tome su pridodani i reci 17,19-20 koji se, najčešće temeljem sintaktičke analize, obično predstavljaju kao naknadni dodatak. Sličnosti vokabulara i ideologije upućuju na istodobnost nastanka cijeloga odlomka 17,7-18 s tekstovima knjige proroka Jeremije, bez potrebe da se taj odlomak dodatno dijeli. Budući da je to razdoblje propasti Jude, autor ostavlja mogućnost istodobnog nastanka i 17,19-20, ne niječući sintaktički prekid između 17,18 i 17,19. „Nevjera“ naroda, spomenuta u 17,14, zapravo je neposlušnost Bogu i njegovim „slugama“, prorocima, te Zakonu i zapovijedima. Ona se očituje u izrađivanju idola, štovanju drugih bogova i preuzimanju običaja tuđih naroda u jahvistički kult. Uništenje naroda, koje je bilo samo navedeno kao moguća posljedica nevjere i neposlušnosti u Pnz 9,6-19, ovdje se ostvaruje. U kontekstu deuteronomističke povijesti, osobito 1 Kr 8, kao sredstvo kojim se mogu nadići posljedice nevjere predstavljeni su pokajanje, obraćenje i molitva za Božju milost.

Ključne riječi: 2 Kr, nevjera, Izrael, Juda.

Uvod

U Drugoj knjizi o Kraljevima, na završetku onog dijela Knjigâ o Kraljevima koji se odnosi na razdoblje podijeljenog kraljevstva (1 Kr 12 – 2 Kr 17),¹ gdje je opisan svršetak Sjevernoga Kraljevstva, Izraela,

¹ Poznato je da je današnja podjela na Prvu i Drugu knjigu o Kraljevima u Hebrejskoj Bibliji prvi put izvedena u *Rabinskoj Bibliji* što ju je 1516.-1517. u Veneciji tiskao Daniel Bomberg. Ta je podjela uvedena po uzoru na podjelu već

deuteronomistička povijest donosi razmišljanje o uzrocima propasti toga Kraljevstva (2 Kr 17,7-23). Odlomak započinje spominjanjem grijeha Izraelaca protiv Jahve (17,7), a završava govorom o tome kako ih je Jahve odbacio te ih je odveo u Asiriju, „gdje su do današnjega dana“ (17,23). Središnji dio ovoga odlomka govori o tome kako je Jahve opominjao i Izraelce i Judejce „preko svojih proroka i sviju vidjelaca“ (17,13), „ali oni nisu poslušali, nego su ostali tvrdovrati kao i njihovi oci, koji nisu vjerovali u Jahvu, Boga svoga“ (7,14). Dolazimo tako do teme vjerovanja i nevjerovanja, koja se ne pojavljuje često u deuteronomističkoj povijesti, barem koliko se može zaključiti iz analize vokabulara.

Hebrejski glagol *ʾāman*, temeljnoga značenja „biti čvrst, vjerodostojan, siguran“, u *hifilu* ima značenje „vjerovati“, i to bilo „misliti, biti uvjeren“, bilo „držati što vjerodostojnim, vjerovati u“, bilo „imati povjerenja u, vjerovati komu“, ili s infinitivom „povjeriti komu“ da što učini, „dozvoliti komu“ da što učini. U *nifalu* može imati značenje „biti vjeran“, „biti trajan, čvrst“ ali i „biti postavljen“.² Od šesnaest puta koliko se ovaj glagol pojavljuje u deuteronomističkoj povijesti, u *hifilu* ili *nifalu* pojavljuje se dvanaest puta. Od toga u *hifilu* u značenju „vjerova-

---

prisutnu u *Septuaginti* i *Vulgati*, gdje su 1 i 2 Sam nazvane Prvom i Drugom knjigom o Kraljevima, pa su Knjige o Kraljevima postale Treća i Četvrta knjiga o Kraljevima. Stoga ova podjela i ne predstavlja stvarnu podjelu koja bi odgovarala sadržaju. Prema starijoj hebrejskoj tradiciji, Knjige o Kraljevima bile su samo jedna knjiga, o čemu svjedoči i Babilonski Talmud (*b. Bava Batra* 14b-15a), a literarna kritika prepoznaje i jedinstvo između Knjiga o Samuelu i Knjiga o Kraljevima. Usp.: Alexander ROFÉ, *Introduction to the Literature of the Hebrew Bible* (Jerusalem: Simor, 2009.), 66. Knjige o Kraljevima obično se dijele na 1 Kr 1 – 11 (Salomonovo kraljevanje), 1 Kr 12 – 2 Kr 17 (Podijeljeno kraljevstvo) i 2 Kr 18 – 25 (Kraj Kraljevstva Jude). Usp.: Mordechai COGAN, *I Kings. A New Translation with Introduction and Commentary* (New Haven – London: Yale University Press, 2001.), 84; Mordechai COGAN – Hayim TADMOR, *II Kings. A New Translation with Introduction and Commentary* (New Haven – London: Yale University Press, 1988.), 22; Volkmar FRITZ, *1 & 2 Kings* (Minneapolis: Fortress, 2003.), 1. Poneki autor nudi i nešto drukčiju podjelu. Usp.: Enzo CORTESE, *Deuteronomistic Work* (Jerusalem: Franciscan Printing Press, 1999.), 91; Alexander ROFÉ, *Introduction to the Literature of the Hebrew Bible*, 66-69.

2 Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Translated and edited under the supervision of M. E. J. Richardson* (Leiden: Brill Academic, 2000.), I., 63-64; Wiliam GESENIUS, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament. With an appendix containing the Biblical Aramaic, as translated by Edward Robinson* (Oxford: Oxford University Press, 1951.), 52-53.

ti“ nalazi se tri puta, i to u 1 Sam 27,12; 1 Kr 10,7 i 2 Kr 17,14.³ U *nifalu* u značenju „biti vjeran“ pojavljuje se također tri puta, i to u 1 Sam 2,35; 22,14; 1 Kr 8,26.⁴

Zanimljivo je ovome dodati da se u Ponovljenom zakonu ovaj glagol pojavljuje jedanput u značenju „vjeran“ (Pnz 7,9),⁵ te tri puta u *hifilu*, i to u značenju „imati povjerenja u“ (1,32; 9,23; 28,66).

Da bi se razumjelo što se u 2 Kr 17,14 podrazumijeva pod pojmom „vjerovati“, potrebno je proučiti najprije u kakvu se kontekstu ovaj glagol pojavljuje u navedenim recima, kao i kontekst samoga ovoga retka.

1. Glagol vjerovati u Ponovljenom zakonu i u Deuteronomističkoj povijesti

Kao što je vidljivo iz prethodnoga pregleda, glagol *ʾāman* nije čest ni u Ponovljenom zakonu ni u Deuteronomističkoj povijesti. Zapravo je riječ o glagolu za koji bi se moglo reći da je vlastit proročkoj i poetskoj književnosti.⁶ U Pnz 7,9 Bog je označen kao „vjeran“ jer „drži svoj savez i milost svoju iskazuje do tisuću koljena onima koji ga ljube i drže njegove zapovijedi“. Prethodno se, pak, Mojsije u svojem prvome govoru obraća narodu podsjećajući ga na nevjeru u Kadešu (usp.: Br 13 – 14) te mu kaže: „Vidio si, uostalom, i u pustinji, gdje te Jahve, Bog tvoj, cijeloga puta što ste ga prevalili dok ste stigli do ovoga mjesta, nosio kao što čovjek nosi svoga sinčića. Ali, unatoč tome, vi niste imali pouzdanja (*maʾāmnim*) u Jahvu, Boga svoga“ (Pnz 1,31-32). U drugome Mojsijevu govoru ponovno je riječ o istoj epizodi, a Mojsije ondje kaže narodu: „Kad vas je Jahve slao od Kadeš Barnee govoreći: 'Idite gore i uzmite zemlju koju sam vam dao', pobunili ste se protiv riječi Jahve, Boga svoga; u nj se niste pouzdaivali (*heʾēmantem*) niti ste

³ U Suci 11,20 pojavljuje se u značenju „dozvoliti“.

⁴ U 1 Sam 3,20 znači „biti postavljen“, u drugom pojavljivanju u 1 Sam 2,35, potom u 1 Sam 25,28; 2 Sam 7,16; 1 Kr 11,38 znači „biti trajan, čvrst“.

⁵ Ostala dva puta značenje je glagola u *nifalu* „biti trajan“, a oba se puta pojavljuje u Pnz 28,59.

⁶ Jednostavan pregled pokazuje da je razmjerno najzastupljeniji kod Habakuka, gdje se pojavljuje prosječno jedanput na tisuću riječi (premda je riječ samo o jednom pojavljivanju ovoga glagola), a slijede Jona, Tužaljke, Job (deset pojavljivanja, ali 0,79 puta na tisuću riječi), Izaija (15 pojavljivanja, ali 0,58 puta na tisuću riječi), Hošea, Mudre izreke i Psalmi. Pri kraju popisa nalaze se Ponovljeni zakon i knjige Deuteronomističke povijesti. Stoga se može zaključiti da nije riječ o tipično deuteronomističkom terminu. Usp.: T. Raymond HOBBS, *2 Kings* (Waco: Word Books, 1985.), 234.

slušali njegov glas“ (9,23). U četvrtom slučaju, u kojem se glagol *’āman* pojavljuje u Ponovljenom zakonu, riječ je o nemogućnosti pouzdanja u život (28,66), pa ne dotiče izravno našu temu.

U 1 Sam 27,12 glagol se nalazi u kontekstu povjerenja između dva čovjeka: „Akiš je vjerovao (*vajja’āmēn*) Davidu i govorio u sebi: ‘Baš se omrazio svome narodu, Izraelu! Zato će mi biti sluga dovijeka!’“ U 1 Kr 10,7 kraljica od Sabe govori o svojem prethodnom neprihvatanju onoga što je čula o Salomonu: „Ali nisam htjela vjerovati (*he’ēmanti*) što se pripovijeda dokle god nisam došla i vidjela na svoje oči...“

U 1 Sam 2,35 Bog, nakon Hofnijeva i Pinhasova grijeha, najavljuje da će izabrati novoga svećenika: „Ja ću sebi podići vjerna (*ne’ēmān*) svećenika koji će raditi po mom srcu i po mojoj želji i njemu ću sazdati trajan (*ne’ēmān*) dom, i on će svagda stupati pred pomazanikom mojim.“ Ovaj navještaj ostvarit će se u 1 Kr 2,35. U 1 Sam 22,14 Ahimelek govori Šaulu: „A tko je među svim tvojim slugama ravan Davidu, tako vjeran (*ne’ēmān*), uz to kraljev zet, glavnik tvoje tjelesne straže, čovjek koji je poštovan u tvojoj kući?“ Riječ je ovdje o vjernosti čovjeka čovjeku. Konačno, u 1 Kr 8,26 Salomon se u molitvi prilikom posvete Hrama obraća Bogu riječima: „Sada, dakle, Jahve, Bože Izraelov, neka se ispuni (*jē’āmen*) tvoje obećanje (doslovno: ‘neka bude čvrsto tvoje obećanje’) koje si dao svome sluzi Davidu, mome ocu!“ Riječ je o stalnosti obećanja kojem je Bog vjeran.

2. Povijesne okolnosti kraja Kraljevstva Izraela

Od 737. do 732. pr. Kr. kralj u Izraelu bio je Pekah koji se urotio s kraljem Damaska Resinom protiv judejskoga kralja Ahaza te poduzeo opsadu Jeruzalema. Ahaz se pritom obratio za pomoć asirskome kralju Tiglatpileseru III. kao njegov sluga (usp.: 2 Kr 16,7), a ovaj je 734.-733. pr. Kr. zauzeo sjever Izraela: Galileju i Gilead, a potom i Damask (732. pr. Kr.). Arheološki nalazi potvrđuju razaranja nastala u to doba u mjestima Tel Kinneret, En Gev i Tel Hadar na Galilejskom jezeru, u mjestu Tel el-Far’a na sjeveru, u Bet Šeanu uz dolinu Jordana, ali i drugdje.⁷

Prema biblijskom izvještaju, Tiglatpileser nije zauzeo Samariju, ali je ondje na prijestolje doveo Hošeu (732.-724. pr. Kr.) koji je vladao kao asirski vazal na području središnjeg gorja, odnosno u Efrajimu i Manašeu. Na ostatku teritorija uspostavljene su asirske pokrajine u

⁷ Usp.: Mario LIVERANI, *Oltre la Bibbia. Storia antica di Israele* (Roma – Bari: Editori Laterza, 2003.), 161.

Doru, Megidu i Gileadu. Već su nešto ranije bile uspostavljene pokrajine u Damasku, Karnajimu i Hauranu, kao i ona u Gazi. Koju godinu kasnije osnovana je pokrajina u Ašdodu. Dio Izraelaca bio je deportiran u Asiriju. Tiglatpileserovi ljetopisi, premda oštećeni, čini se da govore o 13520 odvedenih.⁸ Hošea je plaćao danak Asircima kroz nekoliko godina, dok se nije oslonio na egipatska obećanja o pomoći. Deuteronomistički pisac pritom spominje faraona Soa (Sô') koji se međutim ne nalazi na egipatskim popisima kraljeva. Bilo je više pokušaja identificiranja ovoga faraona, od ideje da nije riječ o osobnom imenu, već o hebraiziranom egipatskom nazivu za vezira,⁹ preko poistovjećivanja s egipatskim vojskovođom imenom Sib'e koji je sjedište imao u Gazi na početku vladavine Sargona II., no ta je pretpostavka odbačena kad je dokazano da bi se klinopisom zapisano ime zapravo trebalo čitati *Re'e*.¹⁰ Nakon još nekoliko pokušaja da se to ime protumači na drugi način,¹¹ S. I. Kang na temelju filoloških istraživanja uvjerljivo dokazuje da je riječ o osobnom imenu.¹² Više je bilo i pokušaja identificiranja ovoga kralja s pojedinim egipatskim vladarima kao što su Tefnakt¹³ ili Pij.¹⁴ Najvjerojatnije je ipak da je riječ o faraonu Osorkonu IV.¹⁵ Riječ je o vladaru Donjeg Egipta, koji je ponekad pribrojen 22. dinastiji, a vla-

⁸ Usp.: James PRITCHARD, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Princeton: Princeton University Press, ³1992.), 284-285.

⁹ Usp.: Shmuel YEIVIN, „Who was So' The King of Egypt“, *Vetus Testamentum* 2 (1952.), 164-168.

¹⁰ Usp.: R BORGER, „Das Ende des Ägyptischen Feldherrn Sib'e“, *Journal of Near Eastern Studies* 19 (1960.), 49-53.

¹¹ Donner je u njemu iščitavao egipatsku riječ koja označava kralja, a Goedicke toponim izveden iz imena grada Sais. Usp.: Herbert DONNER, „The Separate States of Israel and Judah“, John H. HAYES – J. Maxwell MILLER (ur.), *Israelite and Judaeon History* (Philadelphia: Westminster Press, 1977.), 433; Hans GOEDICKE, „The End of 'So, King of Egypt“, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 171 (1963.), 66.

¹² Usp.: Seung Il KANG, „A Philological Approach to the Problem of King So (2 Kgs 17:4)“, *Vetus Testamentum* 60 (2010.), 243-244.

¹³ Usp.: Ramadan SAYED, „Tefnakht ou Horus *SI3-(IB)*“, *Vetus Testamentum* 20 (1970.), 116-118. Protiv ove identifikacije dovoljne argumente pruža Kitchen. Usp.: Kenneth A. KITCHEN, *The Third Intermediate Period in Egypt* (Westminster: Aris & Phillips, ²1986.), 373.

¹⁴ Prije poznat i kao Pijanki Nubijski. Usp.: Alberto R. W. GREEN, „The Identity of King So of Egypt – An Alternative Interpretation“, *Journal of Near Eastern Studies* 52 (1993.), 99-108.

¹⁵ Usp.: Kenneth A. KITCHEN, *The Third Intermediate Period in Egypt*, 372-377, 551, 582-583; Seung Il KANG, „A Philological Approach to the Problem of King So (2 Kgs 17:4)“, 246-248.

dao je u razdoblju između 732. i 716. pr. Kr. Asirski kralj Salmanasar V., nasljednik Tiglatpilesera III., vladao je od 726.-722. pr. Kr., a napada najprije južne feničke gradove (Sidon, Ušu, Akko), potom vjerojatno i Izrael, te zarobljuje Hošeu, a Samariju stavlja pod opsadu. Grad se predaje 722. pr. Kr. Ubrzo je čini se ubijen i Salmanasar, pa o njegovoj pobjedi govori (i njome se hvali) njegov nasljednik i uzurpator Sargon II.: „Podrškom Ašura, koji uvijek daje da postignem svoj cilj, borio sam se protiv njih... Odveo sam 27290 njihovih stanovnika, uzeo sam 50 kočija za svoju kraljevsku četu... Samariju sam pregradio i učinio je većom no prije. Narode iz zemalja koje sam osvojio ondje sam naselio, jednoga od svojih eunuha postavio sam za upravitelja nad njima, te sam im odredio da plaćaju danak i porez kao i Asirci.“¹⁶ Ovo razaranje Samarije i arheološki je vidljivo na arheološkoj razini VI., a novi, asirski grad, na razini VII. Prethodno uspostavljenim asirskim pokrajinama pridružena je sada i pokrajina u Samariji.

Upravo ovi povijesni događaji daju kontekst deuteronomističkom tekstu koji se na njih i izričito poziva (usp.: 2 Kr 17,1-6) te nad njima donosi svoje razmišljanje (17,7-23).

3. Grijesi kraljeva i naroda u 2 Kr 17,7-23

Već je uvodno predstavljena tematika odlomka 2 Kr 17,7-23. Vodi li se računa o slojevitom nastanku ovoga teksta kroz povijest, valja reći da se većina znanstvenika slaže da je najstariji dio toga odlomka sadržan u 17,21-23, gdje deuteronomistički povjesničar daje sud o događajima, te razlog pada Sjevernoga Kraljevstva vidi u „Jeroboamovu grijehu“, to jest u podizanju svetišta u Danu i Betelu na razinu državnih svetišta (1 Kr 12,26-32). Ova optužba ponavljana je kroz cijelu pripovijest Knjigâ o Kraljevima uz pojedine sjeverne kraljeve, te sada dolazi do svojega vrhunca. Dok je prethodno optužba bila upućena samo kraljevima, sada je optužen i narod jer se kaže: „Izraelci su slijedili svaki grijeh koji je Jeroboam počinio i od njega se nisu odvrćali“ (2 Kr 17,22).¹⁷

Sljedeći dodatak u nastanku teksta bio bi onaj sadržan u 17,7-12. I ovdje je razlog pada Sjevernoga Kraljevstva viđen u odvrćanju od Jahve, prije svega u štovanju drugih bogova (17,7), preuzimanju

¹⁶ Usp.: James PRITCHARD, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 284-285.

¹⁷ Usp.: Volmar FRITZ, *1 & 2 Kings*, 351; Mordechai COGAN – Hayim TADMOR, *II Kings*, 206-207. Ovaj se odlomak obično pripisuje prvoj deuteronomističkoj redakciji (Dtr₁) koja se datirala u vrijeme kralja Jošije (7. st. pr. Kr.).

običaja okolnih naroda (17,8), podizanju uzvišica, stupova i ašera (17, 9-10) te služenju idolima (17,11-12). „Uzvišica“ (hebr. *ḥāmā*) u semitskim jezicima može označavati leđa (ugaritski) ili obronak brda (akadski), pa tako u hebrejskom može označavati leđa (usp.: Pnz 33,29), hrbat brda (usp.: 2 Sam 1,19,25; Br 21,28), grobove (usp.: Ez 43,7) ili mjesta bogoslužja povezana s kanaanskim kultom. Osobito je to posljednje značenje prisutno u deuteronomističkoj povijesti, i to upravo u Knjigama o Kraljevima.¹⁸ „Stup“ (hebr. *maccēḇāh*) predstavlja uzdignuti neobrađeni kamen koji označava grobno mjesto ili božanstvo.¹⁹ „Ašera“ (hebr. *ʾāšērāh*) označava stablo ili drveni stup kao bogoslužni predmet, božicu Ašeru koja je već od drugog tisućljeća pr. Kr. štovana u kanaanskim narodima kao družica boga Ela i majka bogova, o čemu postoje i arheološki dokazi, ili pak neku neodređenu božicu.²⁰ Nedavno objavljena studija analizira uporabu različitih oblika ovoga pojma u Hebrejskoj Bibliji, te dolazi do zaključka da ovaj pojam u singularu uvijek označava bogoslužni objekt unutar hrama ili na uzvišici, u pluralu ženskoga roda dolazi obično u paru s nekim muškim božanstvom poput Baala kao oznaka za božicu, dok u pluralu muškoga roda uvijek označava bogoslužni objekt na uzvišicama.²¹ Upravo je taj posljednji oblik rabljen u 2 Kr 17,10. Konačno „idoli“ (hebr. *gillulīm*) predstavljaju likove idola (17,12).²² U Knjigama o Kraljevima idoli se spominju samo kod donošenja sudova o nekima od kraljeva (Asa, Ahab, Manaše, Jošija), dok je jedino na ovom mjestu zbog štovanja idola osuđen cijeli narod. Štovanjem drugih bogova Izraelci su se udaljili od isključivoga štovanja Jahve kao jedinoga Boga i središnje uloge svetišta u Jeruzalemu, što je jedna od glavnih tema deuteronomijske i deuteronomističke

¹⁸ Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, I., 136. Za detaljan prikaz povijesti istraživanja etimologije ovoga pojma usp.: Humphrey H. HARDY II. – Benjamin D. THOMAS, „Another Look at Biblical Hebrew b'm' 'High Place'“, *Vetus Testamentum* 62 (2012.), 175-188.

¹⁹ Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, II., 621.

²⁰ Usp.: Sung Jin PARK, „The Cultic Identity of Asherah in Deuteronomistic Ideology of Israel“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 123 (2011.), 553-554.

²¹ Usp.: Sung Jin PARK, „The Cultic Identity of Asherah in Deuteronomistic Ideology of Israel“, 560-564.

²² Izraz se pojavljuje 48 puta u Hebrejskoj Bibliji, od čega po jednom u Levitskom zakoniku, Ponovljenom zakonu i u Knjizi proroka Jeremije, te šest puta u Knjigama o Kraljevima (1 Kr 15,12; 21,26; 2 Kr 17,12; 21,11; 23,24), dok su sva ostala pojavljivanja u knjizi Ezekielovoj.

teologije.²³ Ovom se odlomku ponekad pridaje i 17,18.

Treći i posljednji sloj u nastanku odlomka 17,7-23 predstavljao bi 17,13-17,20. To je dakle i odlomak koji nas osobito zanima zbog glagola *ʾāman*. Ovdje je naglasak na zanemarivanju opomena koje su Izraelcima upućivali proroci. Time su se udaljili od Zakona i Saveza koji je Jahve sklopio sa svojim narodom (17,13.15). Pad Sjevernoga Kraljevstva viđen je kao posljedica razvrgnuća Saveza prema kojemu je Izrael morao priznavati i štovati Jahvu kao jedinoga Boga te vršiti njegovu volju obdržavajući propise Zakona (usp.: Pnz 26,16-18).²⁴ Kao naknadni dodatak valja, po nekima, razumjeti 2 Kr 17,19 gdje je riječ i o plemenu Judinu, čiji će pad biti prikazan tek na kraju Druge knjige o Kraljevima.

Većina znanstvenika sklona je ipak povezati drugi i treći odlomak, te ih prikazuju kao jedinstvenu cjelinu (17,7-18) nastalu u razdoblju nakon kralja Jošije,²⁵ jer je po svojem stilu slična opisu i vrednovanju Manašeova kraljevanja (usp.: 2 Kr 21), dok bi se kao naknadni dodatak mogao prepoznati 17,19-20. Sintaksa odlomka u kojem se 17,7 prepoznaje kao protaza, a 17,18 kao apodoza potkrepljuje takvo tumačenje.²⁶

Ograničimo li se, dakle, na 17,7-18, možemo primijetiti da se „nevjera“ naroda odnosi na štovanje drugih bogova (17,7), preuzimanje običaja okolnih naroda (17,8), činjenje neprikladnih djela protiv Jahve,²⁷ podizanje uzvišica (17,9), stupova i ašera (17,10), prinošenje krivih kadionih prinosa (17,11), služenje idolima (17,12). Tome valja pridodati neposlušnost prorocima i odbijanje Božjih zapovijedi i samoga Zakona i Saveza (17,13.15), težnju za ispraznošću (17,15), pri čemu se misli na isprazne idole koji zapravo ne postoje,²⁸ podizanje dvaju teleta (17,16; usp.: Pnz 9,12.16; Hš 13,2), te provođenje sinova i kćeri kroz oganj,²⁹ vraćanje i gatanje (17,17). Ovo posljednje, spome-

²³ Usp.: Volmar FRITZ, *1 & 2 Kings*, 351.

²⁴ Usp.: Volmar FRITZ, *1 & 2 Kings*, 351-352.

²⁵ Usp.: Richard D. NELSON, *The Double Redaction of the Deuteronomistic History* (Sheffield: JSOT Press, 1981.), 55-63; Mordechai COGAN – Hayim TADMOR, *II Kings*, 207. Ovaj se odlomak obično pripisuje drugoj deuteronomističkoj redakciji (Dtr₂) za koju se najčešće drži da je nastala nakon odlaska u babilonsko progonstvo, u 6. st. pr. Kr.

²⁶ Usp.: Mordechai COGAN – Hayim TADMOR, *II Kings*, 204.

²⁷ Nije jasno koja su to točno „neprikladna djela“.

²⁸ Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, I., 237.

²⁹ Riječ je o nekoj vrsti prinosa djece božanstvima, no nije jasno je li bila riječ o stvarnom žrtvovanju ili jednostavno o njihovoj posveti božanstvu bez stvarne

nuto u 17,17, dosad nigdje u Knjigama o Kraljevima nije bilo pripisano kraljevima Sjevernoga Kraljevstva, a u ovaj je popis vjerojatno stiglo iz popisa grijeha u Pnz 18,9-11, tim prije što je taj popis smješten u kontekst govora o proroku poput Mojsija kojega narod mora slušati (18,15-22). Tu je i poziv narodu da bude „posve vjeran Jahvi, Bogu svome“ (18,13), premda nije uporabljena neka od izvedenica glagola *’āman*, nego pridjev *tammîm* koji znači „potpun, neoskrvrjen, cjelovit“, a onda i „bez grijeha“.³⁰

Prvi dio odlomka započinje i završava kritikom uvođenja tuđih božanstava i njihova kulta (2 Kr 17,7-8.12), da bi se nastavio kritikom uvođenja tuđih običaja u jahvistički kult (17,9-11). Riječ je o obliku štovanja koji je zabranjen u Pnz 12,2-7.³¹ Drugi dio odlomka bavi se neposlušnošću prorocima koja dovodi do odbacivanja Zakona i raskidanja Saveza (17,13-17).

4. Nevjera naroda u 2 Kr 17,14

U retku koji spominje nevjeru Izraelaca (2 Kr 17,14) najprije je rečeno da „nisu poslušali“. Ova neposlušnost odnosi se na sve što je rečeno u prethodnom retku, pa uključuje i nepokornost naredbama i zapovijedima Božjim sadržanim u Zakonu i u Božjoj objavi putem prorokâ (17,13). Poslušnost je izražena hebrejskim glagolom *šāma’* (slušati) koji se pojavljuje i u Pnz 18,15: „Proroka kao što sam ja, iz tvoje sredine, od tvoje braće, podignut će ti Jahve, Bog tvoj: njega slušajte (hebr. *tišmā’û*)!“ Nigdje u deuteronomističkoj povijesti, osim u 2 Kr 17,14, ne pojavljuje se govor o poslušnosti prorocima. Više puta, međutim, pojavljuje se takav govor kod proroka Jeremije. Tako Jeremija kaže, govoreći o Judi i predstavljajući babilonsku opasnost kao kaznu: „I Jahve je svejednako slao k vama sve sluge svoje, proroke, ali vi niste slušali i niste prignuli uši svoje da čujete“ (Jr 25,4). Upada odmah u oči da se i ovdje govori o prorocima kao o slugama Jahvinim (usp.: 2 Kr 17,13), a ti su proroci opominjali narod da ne ide za tuđim bogovima (Jr 25,6). Kasnije, u drugom proroštvu, Jeremija potiče: „Ovako govori Jahve: ‘Ako me ne poslušate da hodite po Zakonu što ga stavih pred vas, slušajući riječi slugu mojih proroka koje vam neumorno šaljem, premda ih do sada niste slušali, postupit ću s ovim domom kao sa Šilom i

krvne žrtve. Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, II., 780.

30 Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, IV., 1749.

31 Usp.: Mordechai COGAN – Hayim TADMOR, *II Kings*, 204.

učinit ću da ovaj grad bude prokletstvo za sve narode na zemlji“ (Jr 26,4-6; usp.: Jr 7,14). I ovdje su proroci „sluge“ Jahvine, a njihov govor potiče na vršenje Zakona. Usto, sudbina koja očekuje Jeruzalem uspo-ređena je sa sudbinom Šila, drevnog svetišta na području Sjevernoga Kraljevstva. Slični tekstovi nalaze se i u Jr 29,19 i 35,15. Na koncu je i sâm prorok Jeremija predstavljen kao prorok kojega je trebalo slušati (usp.: Jr 37,2). Ovo podudaranje ukazuje na vjerojatno isto vrijeme nastanka dvaju tekstova, što još jednom potvrđuje pretpostavke prema kojima 2 Kr 17,7-18 pripada drugom, kasnijem sloju deuteronomističke povijesti, nakon Jošijina kraljevanja, vjerojatno u doba početka prognstva. Stoga bi se moglo pretpostaviti da ni 17,19 ne predstavlja kasniji dodatak jer se iz Jeremijinih tekstova vidi da se ista osuda odnosi i na Judu te da je njegova sudbina u svemu poistovječena sa sudbinom Izraela. Premda 17,7-18 predstavljaju sintaktičko jedinstvo u odnosu protaza-apodoza, ništa ne priječi istodobnost nastanka i sljedećih dvaju redaka.

Drugi važan izričaj koji se nalazi u 17,14 jest „ostali su tvrdo vratili“. Hebrejski je izraz *vajjaq^ešû et ʿor^epām*, što doslovno znači „otvrdnuli su vrat“.³² Riječ je o izrazu koji označava stražnji dio vrata ili glave koji se okreće osobi koju se odbija (usp.: 2 Sam 22,41; Jr 18,17). To je suprotnost licu koje se okretalo osobi koju se prihvaćalo.³³ Na taj su se način Izraelci poistovjetili sa svojim ocima, „koji nisu vjerovali u Jahvu, Boga svoga“ (2 Kr 17,14). Potrebno je stoga vidjeti gdje su to oci odvratili svoje lice od Jahve. Već u Knjizi Izlaska Mojsije ili Jahve naziva Hebreje narodom „tvrde šije“ (Izl 32,9; 33,3,5; 34,9). Isti se izričaj ponavlja i u Ponovljenom zakonu (Pnz 9,6,13; 10,16; 31,27), ali se u cijeloj deuteronomističkoj povijesti pojavljuje samo u 2 Kr 17,14. Pojavljuje se ipak kod prorokâ, i to osobito kod Jeremije, s obzirom na neistinito čašćenje Boga i neposlušnost prorocima (Jr 7,26), s obzirom na neobdržavanje subotnjega počinka (17,23) te neposlušnost Božjim riječima (19,15). Prema ovome, tvrdovratost otaca prepoznaje se u mrmljanju i neposlušnosti Bogu u doba izlaska iz Egipta uključujući i izradu zlatnoga teleta, što je moglo dovesti do uništenja naroda (usp.: Pnz 9,6-19). Neukrućivanje šije prepoznaje se pak u držanju Božjih zapovijedi i zakonâ, te u pravednosti prema najpotrebnijima (usp.: 10,12-19). Neposlušnost Bogu ponavlja se, dakle, u ponašanju naroda u Izraelu što dovodi do propasti Sjevernoga Kraljevstva, ali u ponašanju naroda u Judi, što dovodi do propasti Južnoga Kraljevstva.

³² Usp.: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, III., 1152.

³³ Usp.: T. Raymond HOBBS, *2 Kings*, 233-234.

Zaključak

Nevjera otaca, o kojoj govori 2 Kr 17,14, zapravo je neposlušnost Bogu i Njegovoj riječi posredovanoj po Zakonu i zapovijedima te po prorocima. Ova se neposlušnost očituje i u izradi idola i štovanju krivih bogova, ali i u uvođenju običaja u jahvistički kult koji mu prethodno nisu bili vlastiti.

Nevjera koja je slična nevjeri otaca podno Sinaja, sada ostvaruje ono što je bilo spomenuto samo kao mogućnost na Sinaju – uništenje naroda. Ono se odnosi ne samo na Izrael, o kojem neposredno govori cijelo razmišljanje u 2 Kr 17,7-23, nego i na Judu, kako je navedeno u 17,19. Imajući u vidu brojne sličnosti cijeloga odlomka s Jeremijinim tekstovima te prihvaćeno mišljenje da je u 17,7-20 na djelu druga deuteronomistička redakcija iz razdoblja progonstva, čini se da 17,19 predstavlja sastavni dio istoga promišljanja, te ga nije nužno pripisivati još kasnijoj redakciji.

Ako nevjera dovodi do uništenja naroda i odlaska u progonstvo, onda će njegova vjera, njegovo ponovno okretanje lica Jahvi, vršenje njegovih naredbi, zakona, uredbi i zapovijedi, ostvariti povratak u obećanu zemlju (Pnz 10,12 – 11,32). Takav je ishod već predviđen kod Salomonove posvete Hrama u Jeruzalemu (usp.: 1 Kr 8,33-34.46-51). Na taj način posljedice nevjere nalaze svoj lijek u pokajanju, obraćenju i molitvi za milost (8,47-48).

INFIDELITY OF THE PEOPLE IN THE HISTORICAL ACCOUNT OF DEUTERONOMY (2 KINGS 17:14)

Summary

2 Kings 17:14 speaks about the infidelity of the people of Israel in the context of Israel's fall into the power of the Assyrians. The introductory section discusses the use of the verb "to believe" in Deuteronomy history, and presents the historical circumstances referred to by the selected text. The author then locates the above-mentioned verse (17:14) within a comprehensive text that speaks about the causes of the collapse of Israel and Judah. The verse is divided into two main parts: the later, 17:7-18, and the earlier 17:21-23. To these we can add verses 17:19-20, which are, often based on syntactic analysis, usually taken as a subsequent addition. Similarities in the vocabulary and ideology suggest that the entire paragraph 17:7-18 originated simultaneously with the texts from the book of the prophet Jeremiah, without any need for further division of this section. Since that was the time of the fall of Judah, the author leaves open the possibility of simultaneous occurrence of these verses and 17:19-20, with-

out ignoring the interruption in syntax between 17:18 and 17:19. The “infidelity” of the people mentioned in 17:14, is actually disobedience to God and his “servants”, the prophets, and to the Law and the Commandments. This infidelity is manifested in the making of idols, the worship of other gods and the adoption of other people’s customs and their incorporation in the Yahweh cult. The destruction of the people, which was only mentioned as a possible consequence of infidelity and disobedience in Deut 9:6-19, is accomplished here. In the context of Deuteronomy history, especially in the context of 1 Kings 8, the means by which the consequences of infidelity could be overcome are atonement, repentance and prayer for God’s mercy.

Keywords: *2 Kings, infidelity, Israel, Judah.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan